

MÜHİMME KAYITLARINA GÖRE XVI. YÜZYIL'DA İZMİT ŞEHİRİ

Bülent ÇELİK*
Tanju DEMİR**

Osmanlı Şehirleri İçinde Kısaca İznikmid'in Yeri ve Mühime Defterleri Üzerine

Bir şehir nedir? Bu yerleşim birimi hakkında pek çok tanım yapılmıştır. İlk akla gelen ve çok tekrarlanan tanım, demografik tabanlıdır. Genellikle nüfus yoğunluğu fazla olan ve yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı üretimde buldukları yerleşme alanları şehir olarak tanımlanmıştır. Şehir farklı işlevlere sahip bölümlerden oluşur. Bu bakımdan içinde yaşayanlarla birlikte fiziki açıdan da değişiktir. Bunun dışında şehirler, içinde buldukları daha genel siyasal ve toplumsal yapıların bir parçası olarak da çeşitli işlevler yüklenmişlerdir. Bu işlevlerin tümü, herhangi bir şehirde toplanabileceği gibi, bazı şehirler bunların bir veya birkaçını yerine getirir. Bunlar, yönetsel, askeri, ekonomik, kültürel işlevler olabilir.¹

Dönemin tahrir defterlerine göre 16. yüzyıl'da vergi mükellefi sayısı 400-1000 arasında olan Anadolu kıyı şehirleri olan Edremit, Ayazmend (Altınova) Foça, İzmir, Ayasuluğ (Selçuk) Balat, Samsun ve Ünye gibi yerleşim birimleri arasında İznikmid de bulunmaktadır.² Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a kıyı yolu izlendiğinde sadece 107 km mesafede bulunan kent için bu yakınlık bir takım olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Robert Mantran gibi İstanbul üzerine nüfus ve şehirde yaşayanların gereksinimleri arasında bağlar kurmaya yönelik çalışmalar yapan tarihçiler bu yönetim merkezinin Avrupa'daki diğer merkezler gibi bir *mide kent* olduğu konusunda görüş birliği içindedirler. Başkent İstanbul'un iase ya da hammadde talebinin, İznikmid gibi Anadolu kıyı kentlerinin nüfus veya ekonomik gelişimini kısıtladığı, onlara bir antrepo görevi biçtiği gözlenmektedir. Ayrıca, büyük oranda donanmanın, yeniçerilerin ya da sarayın gereksinimlerine hizmet eden bölgelerde, kentleşmeyi hızlandırıcı etkilerin zayıf olduğu da söylenebilir. İstanbul'a yakın bölgelerdeki kentleşmenin neden zayıf olduğu sorusu da burada açığa çıkmaktadır. İznikmid, Bursa ve Tekirdağ dışında İstanbul'un istediği malları temin edecek ve hizmetleri yerine getirebilecek yakın mesafede kurulmuş bir kent bulunmamaktadır. Ancak aslında tüm Osmanlı kentleri İstanbul için çalışmaktadır. Yukarıda saydığımız kentler İstanbul'a en yakın kentler oldukları ve belli başlı ulaşım olanakları oldukları için diğer imparatorluk

* Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: bcelik@adu.edu.tr

** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: tdemir@adu.edu.tr

1 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?", *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Editör: Erol Özvar, Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği İstanbul 2008, s. 50.

2 Süraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul 1993, s. 93.

kentlerine göre şanssız olanlarıdır. Başkent, der Braudel, zenginlerin ayrıcalığından yararlanmaktadır. Başkaları onun için çalışmaktadır.³

Dîvân-ı Hümâyün'da tutulan zabıt sûretlerinin toplandığı defterlere Mühime Defterleri denilmektedir. Osmanlılar'ın, Dîvân-ı Hümâyün'da kararlaştırılan hususlar üzerine padişahın onayı alındıktan sonra düzenledikleri fermanların sûretlerinin kaydedildiği defterlerdir. Sözkonusu adlandırmanın bu defterler için kullanılıp genelleşmesi XVII. yüzyılın sonlarından itibaren olmuştur. Daha önce divan kayıtlarının yer aldığı defterlere "mîrî ahkâm defterleri" veya "ahkâm-ı mîrî" denmekteydi. Divan devlet işleriyle ilgili meseleleri re'sen görüşmesi, yani hükümet fonksiyonunu icra etmesinden başka yüksek mahkeme olarak da vazife gördüğünden ilk devir mühimmelerinde her iki mahiyetteki hükümlere de rastlanır. Bu hükümler Avrupa ortalarından İran'a, Kırım'dan Kuzey Afrika'ya ve Arabistan'a kadar uzanan sınırlar içindeki Osmanlı Devleti'nin merkez ve taşra teşkilâtının idarî yapısı ve çalışma şekilleri, devlet-tebaa ve devlet-esnaf münasebetleri, imar, iskân ve iktisat siyasetleri, iç siyaset, isyanlar ve bastırılma şekilleri, askerî tarih, strateji, dış siyaset ve yabancı devletlerle olan münasebetlerle ilgilidir.⁴ Mühimme defterleri koleksiyonu Başbakanlık Arşivi'nde bulunmakla beraber günümüze ulaşabilen en eski tarihli iki mühimme defteri Topkapı Sarayı'ndadır (TSMA, 951/1544 tarihli; TSMK, 959/1552 tarihli). Başbakanlık Arşivi'ndeki 961'den (1554) başlayan defterler tek bir seri içinde toplanmış değildir. 961-1323 (1554-1905) yılları arasındaki 266 ciltlik (20. defter bulunmadığı gibi esas seri 263 ciltlik olup üç defter sonradan ilâve edilmiştir) mühimme tasnifinden başka aslında mühimmeler arasında yer alması gerekirken sonradan bulunduğu için ayrı bir tasnif haline getirilen on yedi defterden ibaret Mühimme Zeyli (980-1159/1572-1746 yılları arasında), altmış sekiz Mühimme-i Askerî (1196/1782'den itibaren), on Mühimme-i Mektûm (1203/1789'dan itibaren) ve on beş Mühimme-i Mısır (1119/1707'den itibaren) mevcuttur. Koleksiyon içinde olmakla beraber 266 ciltlik serinin tamamı da gerçek anlamda mühimme değildir. Arada buyuruldu ve tahvil hükmü defterleri de vardır. Ayrıca iki mühimme defteri Kâmil Kepeci tasnifine girmiştir.⁵

Çalışmada Yararlanılan Mühime Defterleri ve İlgili Hükümler

Çalışmamıza temel olmak üzere İzmit ile ilgili hükümleri aradığımız ve tamamı 16. yüzyıla ait olan 3,5,6,7,9,10,12,14/1, 14/2 ve 34 numaralı mühimme defterleri incelenmiştir. Bunlardan 14/1 ve 14/2 numaralı defterler arşivde tarafımızca, 3, 5,6,7 ve 12 numaralı olanları Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından basılan tıpkıbasım veya özetlerinden, 9, 10 ve 34 numaralı mühimme defterleri ise çeşitli üniversitelerde yaptırılan yüksek lisans çalışmalarından yararlanılarak incelenmiştir. Bu defterlerde tespit ettiğimiz İzmit ile ilgili hükümleri sırasıyla aşağıda zikrediyoruz:

14/1 numaralı mühimme defteri H. 978/M. 1570-71 yıllarına ait hükümleri ihtiva etmektedir. Bunlardan 89 numaralı hüküm İznikmid değil ama yakın bir yer olan Sapanca kadısına gönderilmiş 10 Safer 979/4 Temmuz 1571 tarihlidir. Burada tersane ve tophane için direk ve top kundağı yapmada kullanılan kerestenin reayaya kestirilmemesi istenmekteydi. Eğer reayanın elinde miriye yarar kesilmiş kereste varsa da bunun akçesinin ödenerek satın alınması Sapanca kadısından isteniyordu. 126 numaralı hüküm ise 22 Zilhicce 978/17 Mayıs 1571 tarihli olup, İznikmid kadısına kazadan ücretli kürekçi yazıp başkente göndermesini emr etmektedir. Bir önceki hüküm numarasının daha düşük ama tarihinin daha geç bir tarih olması defter ciltlenirken sayfaların karıştığı izlenimini edinmemize neden olmuştur. Aynı tarihli Kocaeli beyi ve Yalakabad kadısına hitaben yazılan 183 numaralı hüküm ise bir

3 Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları İstanbul, 1989, c. 1, s. 234.

4 Mübahat S. Kütükoğlu, "Mühimme", *DİA*, c. 31, s. 520-521.

5 Kütükoğlu, "Mühimme", s. 521.

cinayet olayının soruşturulmasıyla ilgiliydi. Acemi oğlanları zümresine mensup Hasan'ı annesi ve üç erkek kardeşi kendi ambarları içinde bıçaklayıp öldürmüşlerdi. Yetkililerden bu cinayeti işleyenlerin bulunup İstanbul'a göndermeleri istenmişti.

14/2 numaralı mühimme defteri de yine H.978/M. 1570-71 yılına ait hükümleri ihtiva etmektedir. 981 numaralı ve 19 Receb 978/7 Aralık 1570 tarihli hüküm, Sapanca, İznikmid ve Geyve kadılarına yazılmıştır. Belge bölgede karışıklık çıkaran bazı kişilerle alakalıdır. Sapanca'da Kerasiye adlı köyde Bekir bin Halil, Abdi bin Ahmed ve Süleyman bin Sarı adlı kişilerin bölge ahalisiyle olan problemlerine değinilmiş, sözkonusu kişilerin güvenilmez kişiler olduğu, halka eziyet etikleri, daha önceden küreğe konulmuşken kaçtıkları belirtilmişti. Merkezden Silahtarlar kethüdası Mehmed ve İskender Çavuş mübaşir tayin olunup gönderilmişlerdi. Bu hüküm sözkonusu bu suçluların yakalanması için yazılmıştı. 2 numaralı mühimme defterinde bundan sonra İznikmid kadısına yazılmış dört hüküm daha bulunmaktadır ki hepsi de donanma için kereste temini konusundadır. 12 Receb 978/10 Aralık 1570 tarihli 1003 numaralı hükümde İznikmid kadısı'ndan bazı köyler halkının kendi ticaretleri için odun çektikleri ancak miri için odun ve kereste çekmek istemedikleri bunun önlenmesi ve çekilen kerestelerin iskelelere indirilmesi istenmekteydi. 16 Ramazan 978/11 Şubat 1571 tarihli 1190 numaralı hüküm yine İznikmid kadısına yazılmış olup top kundakları ve arabalar için gerekli olan ağaçların *su yürümeden* acele olarak kestirilmesini buyurmaktaydı. 6 Zilkade 978/1 Nisan 1571'de 1362 nolu hükümde, bu kez kadıdan gemiler için gerekli kerestenin kesimi için ödenecek ücret olarak ayrılmış paradan bir miktarının artmış olduğu ve bunun miri için zaptolunması isteniyordu. Son olarak üzeri çizilmiş olan 22 Receb 978/20 Aralık 1570 tarihli 1113 nolu hükümde İznikmid iskelesinden gemilerine kereste yükleyen mübaşirlerin gizlice miri kereste satın alıp gemilerine yüklediklerinin duyulmuş olduğu belirtildikten sonra kadı'dan bunun engellenmesi istenmişti.

H. 966-968/M.1558-1560 yılları arasında Divan'da görüşülen konulara ait hükümleri ihtiva eden 3 numaralı mühimme defterinde⁶ İznikmid ile ilgili ilk hüküm 187 numaralı hükümdür. 3 Zilkade 966/7 Ağustos 1559 tarihli bu hükümde; kadı'ya, İstanbul'da İstabl-ı Âmire için İznikmid'den alınan arpaya ihtiyaç olunmadığı bu yüzden sahipleri ve vekillerinin sözkonusu arpayı kime dilerlerse satabilecekleri bildirilmişti. 2 Zilhicce 966/5 Eylül 1559 tarihli 287 numaralı hükümde İznik kadısı ve İznik zeametine tasarruf eden Hasan'a yazılan hükümde bölgede dolaşan ok ve yayla silahlı dört nefer suçlunun ele geçirerek haps etmeleri ve haklarında bilgi verilmesi istenmişti. 29 Zilkade 966/2 Eylül 1559'da 285 numaralı hükümde Eşme, Dikme ve Sapanca dağlarındaki korulardan hiç kimseye ağaç kestirilmemesi istenmişti. Ama kadı yer tayin edip, gemi inşasına yaramayan, odun olabilecek ağaçları miri için kestirebilecekti. 209 numaralı hükümde kadı'ya, ordu için Bolu sancağı kadılıklarından istenen zahire ve koyunların İznikmid'e gelip gelmediği sorulmaktadır. 313, 365, 441, 505, 569, 1264, 1340, 1397 ve 1531 hükümlerde ise kaza'da görülen çeşitli eşkıyalık olayları ve işlenen suçlarla ilgili suçluların soruşturulup yakalanması için yerine getirilmesi istenen emirler ele alınmıştı. Bu olayların bazılarında önceden İznikmid subaşısı olan Karamanlı Hasan adlı görevlinin de adı geçmektedir. 505 numaralı hüküm bu kişinin siyaset edilmesini bildiren hükümdür. 610 numaralı hükümde İznik kadısına önceden İznik'de bulunan merhum Sultan Orhan cami-i şerifinin etrafında bulunan ahşap dükkânların yangına sebebiyet verebileceğinden bunların tahtadan yapılmaması için emr-i şerif gönderildiği hatırlatılıyor ancak bu kez dükkân sahiplerinin zor durumda kalacağından bahisle kargir dükkânların yapılmasına izin verildiği bildiriliyordu. 21 Ramazan 967/15 Haziran 1560'da 1255 numaralı hükümde Sapanca kadısı ve Kocaili sancak beyinden Ayan? Gölü kenarında Dağdibi mevkiinde pek

6 3 Numaralı Mühimme Defteri (966 - 968 / 1558 - 1560) < Özet ve Transkripsiyon > Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

çok ağaç yıkıldığı ve heyelan yüzünden yolun balçık haline geldiği belirtiliyor, gemi için ağaç kesen arabacıların ve yolcuların gelip geçmekte zorluk çekmeleri nedeniyle yolun düzeltilmesi isteniyordu. 26 Şaban 967/22 Mayıs 1560 tarihli 1161 numaralı hüküm ise Kocaili sancak beyi ve İznikmid kadısına hitaben yazılmıştı. Belge’de Şehremininin Matbah-ı Âmire’ye odun getirmek için İznikmid’den on altı köy belirlediği, ancak köyler halkının gemi ağacı işinde çalışmaları yüzünden odun getirme işini sonraya bırakacaklarını söylediğini belirtilir. Hükümde odun kesme işinin öne alınması istenmektedir. 20 Safer 968/10 Kasım 1560 tarihli 1628 numaralı hüküm ise İznik kadısından kasabada kadının daha önce bildirmiş olduğu inşa emri olmadan yapılan geminin nasıl bir gemi ve bu geminin kime ait olduğunun ve boyutlarının araştırılıp bildirmesi isteniyordu.

5 numaralı mühimme defteri H.973/M. 1565-1566 yıllarına ait hükümleri içermektedir.⁷ 18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565 tarihli 124 numaralı hüküm Hâssa-i hümâyün’a odun almak için iskelelere yanaşan gemilere, “elimizde hüküm vardır” denilerek odun verilmediği veya bu gemiler bekletilerek diğer gemilere odun verildiği bildirildiğinden, bundan sonra bu gemilere öncelik tanınması ve odun vermek istemeyenlere fırsat verilmemesini istemektedir. 29 Safer 973/25 Eylül 1565’de İznikmid’de gemi ağacı hizmetinde olan Hacı Hasan Çavuş’a yazılan 269 numaralı hüküm İstanbul’a İznikmid’den gelen bütün arabaların sadece gemi ağacı indirip odun indirmediklerinden, odun sıkıntısı baş gösterdiği; bu sebeple arabalardan bir kısmının odun indirmeye tahsis edilmesi hakkındaydı. 7 Rebiülevvel 973/2 Ekim 1565 tarihli hüküm ise İznikmid, Mudanya, Ereğli, Gemlik ve İstravik kadıları ile Marmara, İmralı, Tavşan ve Kınalı adaları kadılarına yazılmıştı. Bu kadılar Tersâne-i Âmire’de gemi inşâsında çalışırken kaçan, hükümde isimleri yazılı marangozların bulunup gönderilmelerini sağlayacaklardı.14 Rebiülevvel 973/9 Ekim 1565 tarihli 349 numaralı hükümde İznik kadısına İstanbul’da soğan kıtlığı olduğu için soğanın madrabazlara satılmayıp İstanbul’a gönderilmesi hususunda daha önce emir çıkarıldığı halde, bazı madrabazların mevcut soğanı satın alıp stok yapmaya devam ettikleri bildirildiğinden, stok yapılmış soğanların satılmak üzere gemilere yükletilip sahipleri veya vekilleri ile birlikte İstanbul’a gönderilmesi istenmekteydi. 17 Rebiülevvel 973/11 Kasım 1565 tarihli 490 ve 27 Rebiülevvel 973/21 Kasım 1565 tarihli 543 numaralı hükümle aynı konuyla ilgiliydi. İznikmid kadısına hitaben yazılan bu hükümlerin ilkinde kadıdan kuru üzüm getiren gemileri bir an önce İstanbul’a göndermesi istenmiş, ikinci hükümde ise daha önce kendisinden, İzmir’den İznikmid’e gittiği haber alınan kuru yemiş yüklü gemileri İstanbul’a göndermesi istendiği halde kendisinin sırf tamahkârlığından dolayı bu geminin İzmir’den gelmediğini bildirmiş olduğu; hâlbuki kendisinden geminin durumunu bildirmesi değil geminin İstanbul’a gönderilmesi istendiğinden, derhal sözkonusu gemileri yükleriyle birlikte İstanbul’a göndermesi ikinci defa istenmişti. İki hüküm arası geçen süre10 gündür. 28 Rebiülahir 973/22 Kasım 1565 tarihli562 numaralı hükümde ise İznik kadısına; İznik reâyâsının, kendilerinin daha önce yükümlü tutuldukları gemi kerestesi ve Bilecik Madeni’ne zahîre tedâriki hizmetinin yanı sıra son olarak yükümlü tutuldukları odun tedâriki hizmetini ifa etmeye güçleri bulunmadığına dair şikâyette buldukları bildirildiğinden, odun tedâriki hizmetinin kereste hizmeti ile birlikte yürütülmesine yönelik bir emir yollanmıştı. 2 Cemaziyelevvel 973/25 Kasım 1565 tarihli 583 numaralı hüküm ise yine kereste temini ile ilgiliydi. İznik kadısına Hâssa kadırgalarına kereste kesilmesi için köylere hizmet tevzîi yapıldığı sırada müteveffâ Ali Paşa Evkâfi’na bağlı Hedne ve Süfer köylerinin, muafnâmeleri olduğunu öne sürerek görev kabul etmedikleri ve tevzî tezkiresini yırttıkları bildirildiğinden, tezkireyi yırtanın yakalanarak Südde-i saâdet’e gönderilmesi ve diğerlerine de yükümlü oldukları hizmetin ifa ettirilmesi bildirilmişti. Bu, sözkonusu

7 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565 - 1566) < Özet ve Transkripsiyon> Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

hizmetin bölge ahalisi için ne kadar ağır bir yükümlülük olduğunu gösteren bir vesikadır. Bu hizmet başkent için o kadar önemlidir ki 905 numaralı hüküme göre 6 Receb 973/27 Ocak 1566'da Ayan Gölü'nün taşması sonucu gemi kerestesi taşıyan arabalar kapanan yol yüzünden işlememeye başlayınca daha yukarıdan başka bir yolun açılması İznikmid kadısına bildirilmişti.

H. 972/M. 1564-1565 yıllarına ait hükümlerin toplandığı 6 numaralı mühimme defterinde⁸ İznikmid ile ilgili tespit edebildiğimiz hükümler ise şu şekildedir. 23 Muharrem 972/31 Ağustos 1564 tarihinde İznikmid ve Yalakabad kadılarına yazılan 40 numaralı hükümde İznikmid kazasına tabi Körfez iskelesinde ve Yalakabad kazasına tabi Kavak iskelesinde Akdeniz ve Karadeniz'den tereke ile yüklenmiş bazı gemilerin gelip yüklerini bu iskelelerde boşalttıkları, bu malların satıldığıın işitildiğini bu gibi gemilerin iskelelerde tutulmadan doğrudan İstanbul'a gönderilmeleri istenmekteydi. 41 numaralı bir sonraki hüküm ise bölgede Yalakabad ile ilgiliydi. Kite kazası'nda Erikli ve Yalakabad kazasında Gonca köylerinde İstanbul için üretilen üzümün, bağ sahipleri tarafından yabancı tüccara satıldığıının belirlendiğini ve buna engel olunması istenmişti. Bu ticaret nedeniyle İstanbul'da üzüm bulunmamaya başlandığı aynı belgede belirtiliyordu. 4 Safer 972/11 Eylül 1564 tarihli 115 numaralı hüküm İznikmid kadısına hitaben yazılmıştı. Kadı'dan Sakarya nehri üzerinde tersane için inşa edilecek gemilerin inşasında görev alacak işçi ve dülger ve marangozlar için İznikmid kazasından ekmekçi, mumcu ve kasap bulması istenmişti. Bu ustalar yeterli miktarda un ve diğer zahireyi inşaat alanına katırlarla taşıyacak ve üretim yapacaklardı. Gerekli olan taşıma ve hizmetlerin bedelleri narh-ı ruzi üzere ödenecekti. Bir sonraki hüküm de bu konuyla ilgiliydi. İnşa ettirilecek gemilere gerekli kerestenin Akyazı, Göynük ve Taraklı Yenicesinden bulunması kadılarından istenmekteydi. 5 Safer 972/12 Eylül 1564 tarihinde 122 numaralı hükümde İznikmid kazasında 16 adet köy halkının eskiden beri hassa için odun hizmetinde istihdam olunduğu ve artık bunlardan hidmet teklif olunmamasına yönelik ellerine hüküm verilmiş olduğu belirtiliyordu. Buna rağmen bu köyler ahalisinden halen Sakarya'da inşa edilen kadirgalara ağaç temin etmeleri istenmişti. İznikmid kadısından bu türden bir uygulama yaptırmaması istenmişti. 513 numaralı hüküm 10 Cemaziyelahir 972/13 Ocak 1565 tarihliydi. İznikmid, Ada ve Akyazı kadılarına kazalarından kestirilme emri gönderilmiş olan donanma için gereken direk ve serenlerin henüz getirilmediği bunun özrünün kabul edilmeyeceği yazılmıştı. Bu yazının bir benzeri Yenice, Geyve, Akhisar ve Göynük kadılarına da yollanmıştı. 26 Şaban 972/29 Mart 1565 tarihinde İznik, Kandıra, Şile ve Yalakabad kadılarına yazılan hükümde donanma için bu kazalardan istenen kerestenin temini, toplanıp belirtilen yere gönderilmesi konularında Kocaili Beyi Süheyl ve bu konuda mübaşir tayin olunan Hasan'la beraber çalışmaları ve yardımcı olmaları isteniyordu. Son olarak defterde 1453 numaralı 24 Zilhicce 972/23 Temmuz 1565 tarihli hükümde bazı kimselerin gemi ve kayıklarına odun yükledikleri için miri için odun taşımada kullanılan at gemilerinin odun bulamadıkları belirtiliyordu. İznikmid kadısından bu yüklemenin engellenmesi ve buna kulak asmayan gemi sahibi kişilerin gemilerine ele koyup gemileriyle beraber İstanbul'a göndermesi isteniyordu.

H. 975-976/M. 1567-1569 tarihleri arasındaki hükümleri ihtiva eden 7 numaralı mühimme defterindeki İznikmid ile ilgili iki hüküm ise şu şekilde yer almaktadır.⁹ 18 Zilkade 975/15 Mayıs 1568 tarihli ve 1447 numaralı hüküm İznikmid kadısına hitaben yazılmış olup, kazadaki hassa korularından bazı Arnavud ve Voynuk taifesinin odun ve tekne ağacı kesip, korulara zarar verdikleri ve bunun engellenmesi hakkındadır. İkinci hüküm ise 26 Rebiülevvel 976/18 Eylül 1568 tarihli olup yine kadıya yazılmıştı. Yapılacak

8 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995.

9 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998.

miri gemiler için bölgede bulunan ırgad ağacı denilen bir çeşit ağacın bölgedeki hassa korularından kestirilmesi, buna engel olmaya çalışan koruculara da bu emir bildirilerek engel olmamalarının sağlanması isteniyordu. Ancak hassa koruları dışında başka yerlerden ağaç kesilmesi yasaktı.

H. 987-988/M. 1579-1580 tarihli 9 numaralı mühimme defterinde Kocaili ile ilgili bir tek hüküm bulunmaktadır. 335 numaralı hüküm Kocaili beyi ve kadısına hitaben İznikmid'de bazı gayri-müslim Arnavutların fırın ve değirmenler basıp bazı kişileri katlettikleri belirtilmiş, bunların ve bunlara yardım edenlerin yakalanıp, suçlu oldukları takdirde İstanbul'a gönderilmeleri istenmişti.¹⁰

H. 978-979/M.1571-1572 tarihli 10 numaralı defter İznikmid'deki görevlilere yazılan hükümler açısından zengin bir kaynaktır. İki parça olarak Erzurum Üniversitesinde Yüksek Lisans Tezi olarak çalışılmış bu defterin ikinci parçası özellikle İznikmid ile ilgili pek çok hüküm içermektedir.¹¹ 561 numaralı hüküm alışık olmadığımız bir konudur. Genellikle İznikmid ile ilgili hükümler kereste ve gemi yapımı ile ilgili konular iken bu defterde İznikmid dağlarında tüfek ve sakson ile avlanılmaması yönünde bir emirle karşılaşırız. Avcılar sadece hayvanlara değil köylülerin ziraat ettikleri çeltik, bağ ve ekinlere de zarar veriyorlardı. Bu hükümde ayrıca av hayvanlarının sadece ok ve yay ile avlanması istenmekteydi. 4 Muharrem 979/29 Mayıs 1571 tarihli 535 numaralı hüküm İznikmid kadısına yazılmıştı. Buna göre şehzade Sultan Murad'ın validesi tarafından Üsküdar'da bina olunan cami için kaygan taş gerektiği ve bunların İznikmid'den kestirilip at gemileri ile İstanbul'a gönderilmeleri istenmekteydi. 410 numaralı hükümde 21 Receb 979/ Aralık 1571'de Tersane-i Amire'de Kıbrıs'ta esir düşmüş daha sonra İslam dinine geçmiş bir esir tarafından bu işten anladığı için yaptırılacak mavnalara gerekli kerestenin İznik, Yenişehir, Yalakabad, ve Kite kadıliklarından kestirilmesi isteniyordu. 9 Şaban 979/27 Aralık 1571'de 441 numaralı hüküm yine İznikmid ve Yalakabad'da yaptırılacak gemiler için gerekli kerestenin temini içindi. İznikmid'de 10, Yalakabad'da 5 adet kadirga yaptırılması düşünülüyordu.

Bundan sonraki kaynağımız 978-979/1570-1572 tarihlerini kapsayan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından tıpkıbasımının verildiği 12 numaralı mühimme defteridir.¹² Kaynak defterlerimiz içinde İznikmid ile alakalı olarak en fazla hüküm bu defterde bulunmaktadır. Bu defterde İznikmid ile ilgili ilk hüküm 45 numaralı ve 20 Ramazan 978/15 Şubat 1571 tarihli hükümdür. Bu hükümde Donanma-i Hümâyûn için kürekçi getiren bazı kadınların donanma bayramdan sonra sefere çıkacak bahanesiyle getirdikleri kürekçileri İstanbul'a göndermeyip İznik ve Gebze'de beklettiklerinin duyulduğunu kendilerine bayramdan hayli önce sefere çıkılacağı bu yüzden kürekçileri bir an önce İstanbul'a göndermelerini bildiren hükümdü. Sefer için yapılan hazırlıklar sadece kürekçi temininden ibaret değildir. 2 Şevval 978/27 Şubat 1571 tarihli 58 numaralı hükümde Bilecik, Aydıncık, Pazarcık, Yenişehir ve İznikmid mahzenlerinde bulunan top yuvarlaklarının bir an önce arabalar kiralanarak Karamürsel İskeleye getirilmesi istenmişti. İznikmid kadısı Kazıklı köyündeki 40 adet yuvarlağın belirtilen iskeleye taşıtılmasından sorumluydu. Bu sayı Aydıncıkta 3000, Pazarcık'ta 6000'e çıktığı için İznikmid kadısının işi diğerlerine göre daha kolaydı. 102 numaralı 25 Ramazan 978/20 Şubat 1571 tarihli; Şehzade Murad'ın annesi tarafından Üsküdar'da yaptırılan cami için gerekli ve Sapanca ve İznikmid'deki

10 Orhan Paşazâde, *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 151.

11 Zülfiye Kaygusuz, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Tahlil ve Transkripsiyonu (s. 1-178)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006. ve İbrahim Etem Çakır, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 179-356)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

12 12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979/1570-1572, I-III, yay. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 1994.

eski binalarda ve tarla, çayır gibi boş arazilerde bulunan mermerlerin kazdırılıp, arabalarla cami'nin bulunduğu yere ücreti karşılığında taşıtılması, ayrıca kereste, kireç ve diğer bazı malzemenin yine arabalarla ücreti karşılığında taşıtılmasını isteyen hükümdür. Yukarıda belirttiğimiz emirler sonrasında eşkiya takibi ile ilgili bir hüküm gelmektedir. 422 numaralı hüküm 14 Zilkade 978/9 Nisan 1571 tarihli olup; İstanbul zahiresi için gelen kara üzüm, arpa vs. yiyecek yüklü gemilerin yüklerini İznikmid iskelesinde sattıkları duyulduğundan buna müsaade edilmeyip, bu gemilerin doğru İstanbul'a gönderilmesini İznikmid kadısından isteyen hükümdü. 612 numaralı hükümde geçen yıl İznik, Yenişehir, Akhisar ve Geyve'de büyük bir çekirge felaketinin yaşandığını öğreniyoruz. Ekili tarlalara zarar veren çekirgelerin tohumlarını toprağa bıraktıkları, bu yüzden bu yıl bu felaketin tekrarlanabileceği konusunda sözkonusu kazaların kadıları uyarılmaktaydı. 7 Rebiülahir 979/29 Ağustos 1571'de 805 numaralı hükümde ise İznikmid kentinde miri gemilerdeki acemi oğlanların karıştıkları bir olayla ilgili bilgilere rastlıyoruz. Şehirdeki çarşı ve pazarın iskelede bulunduğu, insanlar burada toplanırken Yukarı pazar olarak bilinen bir yerin hamamı önünde ve Akça Mescit civarında bu acemi oğlanları salıncıklar kurarak, küme küme toplanıp şarap içtikleri, bu yüzden aralarında kavgaların çıktığı, sözkonusu mescitte namaz kılmak için toplanan cemaatin huzurla namaz kılamadıkları, ayrıca acemi oğlanların mahallelerde sakin ahaliyi de rahatsız ettikleri bildirilmişti. Bu toplantıların engellenmesi ve huzursuzluk çıkarıcıların cezalandırılması Kocaili beyi, ve İznikmid kadısından isteniyordu. 1046 numaralı hüküm de yine aynı görevlilere hitaben yazılmış ve yine güvenlikle ilgili 29 Şevval 979/15 Mart 1572 tarihli bir emirdi. Fesat ehli olarak suçlanan Üsküdarlı Hamza adlı bir kişinin İznikmid'e sürgün geldiği burada da huzursuzluk çıkardığı, bu yüzden Kıbrıs'a gönderilmesinin yerinde olacağını belirtiliyordu. 23 Şevval 979/9 Mart 1572 tarihli 1002 numaralı hükümde kadirgalar için Kandıra kazasından 1000 adet kaluça küreği kestirildikten sonra İznikmid iskelesine indirilmesi istenmekteydi. 5 Zilka'de 979 tarihli 1080 numaralı hüküm ise İstanbul'daki Nurbanu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırmakta olduğu dükkanlar için gereken kerestenin ücretleriyle tedarik edilmesi hususundadır. Son hüküm İznik ve Yalakabad iskelelerinde yaptırılmakta olan gemilerin biran önce bitirilerek gönderilmesi için kadılarına hitaben yazılmış hükümdür.

Son yararlandığımız kaynak H. 986/M. 1578 tarihli, 34 numaralı mühime defteridir. Bu defter bir yüksek lisans tezi olarak incelenmiş durumdadır.¹³ Bu defterde 134 numaralı hüküm Kocaili sancakbeyi, İznikmid ve Ada kadılarına hitaben yazılmıştır. Kandıra kadısı Hasan'ın Kandıra ahalisinden kürek bedeli olarak fazla akçe talep etmesi, zimmetine para geçirmesi ve bundan şikâyetçi olan Kandıra halkının şikâyetlerinin incelenmesiyle ilgilidir. İkinci olarak 253 numaralı hüküm defterdeki son hükümdür. İznikmid kadısına hitaben yazılmış bu hükümde Karamürsel kadısıyla İznikmid kadısına daha önceden bir hükme atfla; İznikmid şehri sakinlerinden Hacı Hüseyin ve Eceoğlu adlı kişilerin 4-5000 filoriye kadir kimseler olduğunun duyulduğu, bu yüzden bu kişilerin İstanbul'a celep yazılmalarının istendiği, ancak bölge ayanlarının bunların ancak 1000 filorilerinin olduğuna dair şahitlikleri üzerine celep yazılmalarından vazgeçildiği bildiriliyordu. Yeni hükümde eğer bu kişiler 200000 akçelik servete sahip kimseler ise bunların celep olarak İstanbul'a gönderilmeleri isteniyordu.

Sonuçlar

İncelediğimiz bu mühimme kayıtları başta kereste ve ağaç olmak üzere Osmanlı yönetiminin bölgeden talep ettiği stratejik malzeme konusundaki hassasiyeti göstermektedir. Kadirga, at kayığı ve mavnaların yapımında yararlanılan kereste ve ahşap malzeme İstanbul'daki tersanelere buradan gönderilmekteydi. Bu tedarik bölge halkına çok sıkıntılı

¹³ Süleyman Nacak, *34 numaralı mühimme defteri (h.986/m.1578) transkripti ve değerlendirmesi (s.164-326 arası)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

bir dizi yük yüklese de başkent İstanbul'un tavrı bu konuda katıydı. Bazen bu tedarikin sürmesi yeni yollar açılması gerekse bile devam ettirilmeye çalışılıyordu. Sadece bölge orman ve korularından sağlanan keresteye değil, resmi olarak izin verilenler dışında, bu keresteden yapılması düşünülen deniz taşıma araçlarının yapımına da izin verilmiyordu. Ekonomik anlamda her alanı kontrol etmeye çalışan devlet için bu türden kapitalist girişimleri birer risk olarak algılanmaktaydı.

Bir diğer tespitimiz İstanbul'a yiyecek malzemesi taşıyan teknelerin burada bazen mola verdikleri ve bu molalar sırasında cazip fiyatların çekiciliğine dayanamayan tüccar veya gemi kaptanlarının bu ürünleri satmaya çalışmalarıydı. Böyle bir olay İstanbul yönetimi tarafından haber alınır alınmaz bu alışverişin önü alınmaya çalışılıyordu. Yine İstanbul'da yaptırılan bazı inşa faaliyetleri için gerekli malzeme (kereste, kireç, mermer vb) İznikmid'den tedarik edilmeye çalışılıyordu. Ayrıca donanma için kürek yapımı ve kürekçi hizmeti bölge köylülerince sağlanan bir diğer yaptırımdı. Bunun dışında İstanbul'a çok yakın bir bölge olmasına rağmen, zaman zaman görülen asayiş olayları ve bu konuda alınan önlemler yine tespit ettiğimiz bir diğer konuyu oluşturmaktadır. Belgelerin pek çoğu kadı'ya yani ilmiye görevlisine hitaben yazılmıştı. Sadece güvenlikle ilgili hükümlerde kadı ile beraber bey de işin içine dâhil edilmekteydi. Bu durum bölge kadılarının beylere göre daha yoğun çalıştıklarını göstermektedir. Son olarak kereste temini ya da deniz ulaşımıyla ilgili bazı taleplerde sadece İznikmid değil yakın diğer iskeleler, birlikte, bir bütün olarak göz önünde bulundurulmalıdır. Tüm Güney Marmara bölgesinin İstanbul'a giden yolları üzerinde ve Ege ve Akdeniz'in gemilerinin İstanbul'a ulaşmadan önce limanlarından yararlandıkları bu şehirler, bu yönleriyle bir bütün olarak aynı özelliklere sahiptirler.

KAYNAKLAR

İstanbul Başbakanlık Osmanlı Arşivi 14/1 ve 14/2 Numaralı Mühimme Defterleri

3 Numaralı Mühimme Defteri (966 - 968 / 1558 - 1560) < Özet ve Transkripsiyon> Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565 - 1566) < Özet ve Transkripsiyon> Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1994.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1995.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> I, T.C. Başbakanlık, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 1998.

12 Numaralı Mühimme Defteri 978-979/1570-1572, I-III, yay. Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ankara 1994.

Çakır, İbrahim Etem, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi (s. 179-356)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

Braudel, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, Çeviren Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yayınları İstanbul, 1989, 2 cilt.

Ergenç, Özer, “Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?”, *Selçukludan Cumhuriyete Şehir Yönetimi*, Editör: Erol Özvar, Arif Bilgin, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, İstanbul, 2008, s. 49-60.

Faroqhi, Süraiya, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*. Türkçesi Neyyir Kalaycıoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, 1993.

Kaygusuz, Zülfiye, *10 Numaralı Mühimme Defterinin Tahlil ve Transkripsiyonu (s. 1-178)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2006.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Mühimme”, *DİA*, c.31, s.520- 523.

Nacak, Süleyman, *34 numaralı mühimme defteri (h.986/m.1578) transkripti ve değerlendirmesi (s.164-326 arası)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.

Paşazâde, Orhan, *9 Numaralı Mühimme Defteri (977-978/1569, Özet ve Transkripsiyon)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.